

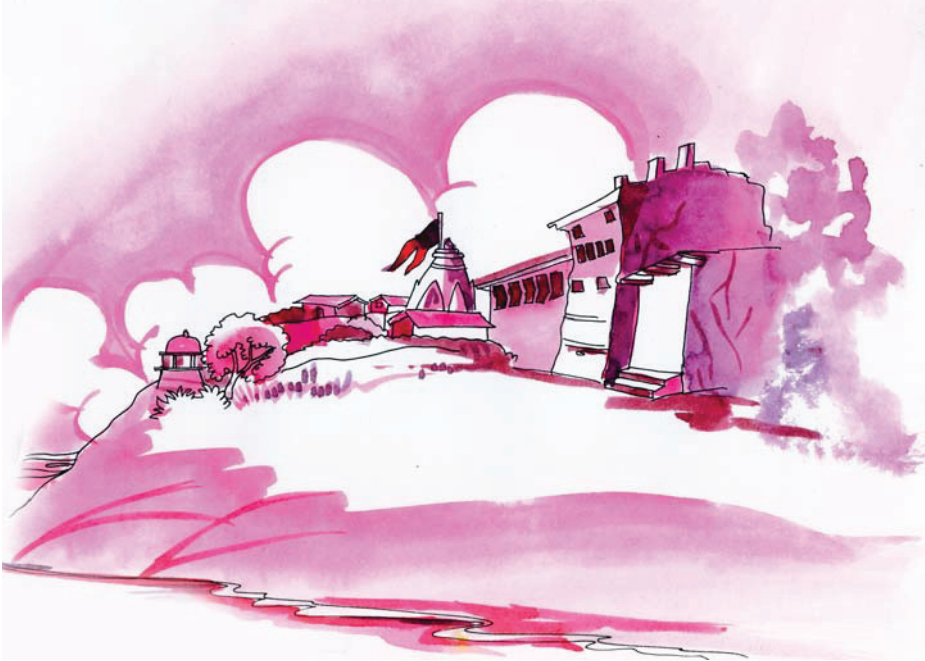
4. વલભી વિદ્યાસ્થાનમ્

[પ્રાચીન કાળમાં ભારતદેશમાં વિદ્યાનો વ્યાપક પ્રચાર અને પ્રસાર હતો. પ્રાચીન બૃહદ્ ભારતનાં અનેક મહાનગરોમાં મોટાં મોટાં વિદ્યાસ્થાનકો હતાં અને તેમાં દેશ-વિદેશના વિદ્યાર્થીઓ આવીને વિદ્યાભ્યાસ કરતા. આવું જ એક વિદ્યાસ્થાનક આપણા ગુજરાત પ્રદેશમાં પણ હતું.

પ્રસ્તુત પાઠમાં તેનો પરિચય કરાવ્યો છે. મુખ્યત્વે આવાં વિદ્યાલયોની પઠન-પાઠન વ્યવસ્થા અને વિષયોનો ખ્યાલ આવે, તે રીતે પાઠ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે.

પાઠનું વિષયવસ્તુ ભૂતકાળ સાથે સંકળાયેલું હોવાથી આ પાઠનાં વાક્યોમાં ભૂતકાળનાં ક્રિયાપદોનો પ્રયોગ શીખવવાનું લક્ષ્ય પણ રાખવામાં આવ્યું છે. પાઠની ભાષા સરળ હોઈ ક્રિયાપદોના અભ્યાસની સાથે સાથે નામપદોનાં રૂપો તથા સમાસનો પણ અભ્યાસ કરાવી શકાશે.]

સમ્પ્રતિ વિવિધા: વિશ્વવિદ્યાલયા: સુપ્રસિદ્ધા: સન્તિ । તેષુ કેચન ઇતાદશા: સન્તિ યત્ર અધ્યયનાર્થં પ્રવેશં પ્રાપ્ય છાત્ર: સ્વાત્માનં ધન્યં મન્યતે । એવમેવ પુરાકાલેઽપિ અસ્માકં ભારતે દેશે ઇતાદશા: બહવ: વિશ્વવિદ્યાલયા: આસન્ । તત્ર વિદ્યાધ્યયનાય દૂરાત્ દેશાત્ સમાગત્ય પ્રવેશં લબ્ધ્વા છાત્રા: સ્વાત્માનં ધન્યં મન્યન્તે સ્મ । એષુ એકતમ: વલભી વિશ્વવિદ્યાલય: । મગધરાજ્યે યથા નાલંદા આસીત્ તથૈવ અત્ર ગુર્જરપ્રદેશે વલભી આસીત્ । અત્રાપિ સુદૂરાત્ દેશાત્ જના: અધ્યયનાય આગચ્છન્તિ સ્મ । અદ્યત્વે અસ્મદીયે ગુર્જરપ્રદેશે વર્તમાને ભાવનગરે જનપદે વલભીનામકં યદેકમ્ ઉપનગરં વર્તતે, તત્રૈવ પ્રાચીનકાલે વલભી વિશ્વવિદ્યાલય: આસીત્ ।

વસ્તુતસ્તુ ઇદમ્ ઉપનગરં પ્રાચીનકાલાદેવ અધ્યયન-અધ્યાપનસ્ય કેન્દ્રમાસીત્ । પૂર્વમત્ર અષ્ટાદશવિદ્યાયા: પઠનં પાઠનં ચ ભવતિ સ્મ । એતાસુ વિદ્યાસુ ચત્વારો વેદા:, ષટ્ વેદાઙ્ગાનિ, પુરાણમ્, ન્યાય:, મીમાંસા, સ્મૃતિ:, આયુર્વેદ-ધનુર્વેદ-ગન્ધર્વવેદ-અર્થવેદા: ચત્વાર: ઉપવેદા: ચ સમાવિષ્ટા: સન્તિ । તત: બૌદ્ધદર્શનસ્ય જૈનદર્શનસ્ય ચ ઇદં કેન્દ્રં સજ્જાતમ્ । ખ્રિસ્તસ્ય ચતુર્થ્યાં શતાબ્દ્યામ્ ઋગ્વેદસ્ય ભાષ્યકાર: સ્કન્દસ્વામી સજ્જાત: । સ: અત્રૈવ અવસત્ । એતત્ સૂચયતિ યત્ ગુપ્તકાલે અત્ર વેદાધ્યયનમપિ પ્રચલતિ સ્મ । ખ્રિસ્તસ્ય ચતુર્થ્યાં શતાબ્દ્યામેવ સુપ્રસિદ્ધૌ બૌદ્ધાચાર્યૌ સ્થિરમતિગુણમતી, જૈનાચાર્ય: શ્રીમલ્લવાદી સૂરિ: ચ અત્રૈવ વિદ્યાવ્યાસંગં કુર્વન્તિ સ્મ ।

એતત્ સૂચયતિ યદત્ર જૈન-બૌદ્ધદર્શનાનામપિ અધ્યયનં પ્રચલતિ સ્મ । અત્ર યથારુચિ યથામતિ છાત્રાઃ અપઠન્ । પ્રવેશાર્થમત્ર પ્રવેશપરીક્ષાપિ ભવતિ સ્મ । તામુત્તીર્ય એવ અત્ર છાત્રસ્ય પ્રવેશઃ શક્યઃ આસીત્ ।

ખ્રિસ્તસ્ય પચ્ચમ્યાં શતાબ્દ્યામ્ ઇદમુપનગરં મૈત્રકાણાં રાજધાની આસીત્ । મૈત્રકાણાં વ્યવસ્થાનુસારમ્ અધ્યયનસ્ય સમાપ્ત્યનન્તરં વાદસભાયાં શાસ્ત્રાર્થઃ ભવતિ સ્મ । શાસ્ત્રાર્થે વિભિન્નાનાં મત-મતાન્તરાણાં ખણ્ડન-મણ્ડનપૂર્વકં વિમર્શઃ ભવતિ સ્મ । અનેકસ્મૈ વિજયિજનાય રાજા પારિતોષિકરૂપેણ ભૂમિમ્ અયચ્છત્ । કદાચિત્ વિજયિજનાનાં નામાનિ વિદ્યાપીઠસ્ય દ્વારે ઉટ્ટંકિતાનિ અભવન્ ।

ખ્રિસ્તાત્ પૂર્વ પ્રાયઃ પચ્ચમશતાબ્દ્યાં ભગવતઃ મહાવીરસ્ય જન્મ અભવત્ । તસ્મિન્ કાલે ભગવતા મહાવીરેણ યઃ ઉપદેશઃ પ્રદત્તઃ સ આગમ-નામ્ના પ્રસિદ્ધઃ વર્તતે । અયમ્ આગમઃ વર્ષપચ્ચશતં યાવત્ મૌખિકપરમ્પરાયાં સુરક્ષિતઃ આસીત્ । એવં હિ શ્રૂયતે યત્ ખ્રિસ્તસ્ય તૃતીયાયાં શતાબ્દ્યાં નાગાર્જુનનામ્ના પ્રસિદ્ધસ્ય વિદુષઃ અધ્યક્ષતાયામ્ એકા જૈનસાધૂનાં સમિતિઃ મિલિતા । અસ્યામ્ આગમગ્રન્થાનાં લેખનસ્ય પ્રસ્તાવોઽભવત્ । અત્ર લેખબદ્ધા વાણી વલભીવાચના નામ્ના પ્રસિદ્ધા જાતા ।

ખ્રિસ્તસ્ય નવમ્યાં શતાબ્દ્યાં વલભીનગરસ્ય વિનાશઃ અભવત્ । પરન્તુ તસ્ય અવશેષાઃ અદ્યાપિ તસ્ય સમૃદ્ધિં સૂચયન્તિ । એવં ભારતસ્ય પ્રાચીનેષુ વિદ્યાકેન્દ્રેષુ વલભી એકતમમ્ આસીત્, ઇતિહાસે ચ અદ્યાપિ વર્તતે ।

ટિપ્પણી

નામ : (પુંલિંગ) **ભાષ્યકાર:** ભાષ્ય લખનાર **જનપદ:** શહેર (જિલ્લો) **વિજયિજન:** વિજેતા વ્યક્તિ, જીત મેળવનાર માણસ **આગમ:** આગમ (જૈનધર્મનો ગ્રંથ) **અવશેષ:** અવશેષ, બાકી રહેલો અંશ

(સ્ત્રીલિંગ) **શતાબ્દી** સૈકો, સદી

(નપુંસકલિંગ) **ઉપનગરમ્** નાનું શહેર, નગર

વિશેષણ : **એતાદૃશ** આ પ્રકારનું, આવું **ધન્ય** ભાગ્યશાળી **અસ્મદીય** આપણું

અવ્યય : **સમ્પ્રતિ** હાલ, અત્યારે **પુરા** પહેલાં **યથા-તથા** જેમ-તેમ, જેવી રીતે-તેવી રીતે **પૂર્વમ્** પહેલાં **અનન્તરમ્** પછી **યાવત્** જ્યાં સુધી

સમાસ : સમાપ્ત્યનન્તરમ્ (સમાપ્તે: અનન્તરમ્ । પંચમી તત્પુરુષ)

ક્રિયાપદ : (આત્મનેપદ) ચોથો ગણ **મન્ (મન્યતે)** માનવું

(પરસ્મૈપદ) દસમો ગણ **સૂચ્ (સૂચયતિ)** સૂચવવું

વિશેષ

શબ્દાર્થ : **કેચન** કેટલાક **સ્વાત્માનમ્** પોતાની જાતને, પોતાને **સમાગત્ય** આવીને **લબ્ધ્વા** મેળવીને, પ્રાપ્ત કરીને **એકતમઃ** અનેકમાંનું એક, તેમાંનું એક **અષ્ટાદશ** અઠાર **સમાવિષ્ટાઃ** સમાયેલા **વિદ્યાવ્યાસંગમ્** વિદ્યાવ્યાસ **યથારુચિ** રુચિ (રસ) પ્રમાણે **યથામતિ** બુદ્ધિ પ્રમાણે **ઉત્તીર્ય** ઉત્તીર્ણ થઈને, પાસ થઈને **મૈત્રકાણામ્** મૈત્રક રાજાઓનું **મતમતાન્તરાણામ્** મત-મતાન્તરોનું, જુદા-જુદા મતોનું **ખણ્ડનમણ્ડનપૂર્વકમ્** ખંડન અને મંડનપૂર્વક, ખંડન અને મંડન સાથે. સામાનો મત તોડી પાડવો તે ખંડન અને પોતાના મતનું સમર્થન કરી તેની સ્થાપના કરવી તે મંડન. **વિમર્શઃ** વિચાર, ચિન્તન **ઉટ્ટંકિકતાનિ** આલેખાયેલાં, કોતરાયેલાં **પ્રદત્તઃ** આપ્યો **વિદુષામ્** વિદ્વાનોની **મિલિતા** મળી. **જાતા** થઈ.

स्वाध्याय

1. अधोलिखितेभ्यः विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत ।

- (1) प्राचीनसमये गुर्जरराज्ये कः विश्वविद्यालयः आसीत् ? ○
 - (क) नालन्दाविश्वविद्यालयः
 - (ख) तक्षशिलाविश्वविद्यालयः
 - (ग) गुजरातविश्वविद्यालयः
 - (घ) वलभीविश्वविद्यालयः
- (2) उपवेदाः कति सन्ति ? ○
 - (क) अष्टादश
 - (ख) चत्वारः
 - (ग) सप्त
 - (घ) पञ्च
- (3) भाष्यकारः स्कन्दस्वामी कस्यां शताब्द्यां सञ्जातः ? ○
 - (क) नवम्याम्
 - (ख) चतुर्थ्याम्
 - (ग) सप्तम्याम्
 - (घ) पञ्चम्याम्
- (4) वलभी केषां राजधानी आसीत् ? ○
 - (क) क्षत्रपाणाम्
 - (ख) मैत्रकाणाम्
 - (ग) द्राविडानाम्
 - (घ) गुप्तानाम्
- (5) महावीरस्य उपदेशः केन नाम्ना प्रसिद्धः वर्तते ? ○
 - (क) आगम
 - (ख) निगम
 - (ग) स्मृति
 - (घ) मीमांसा
- (6) वलभीनगरे मिलितायाः जैनसाधूनां समितेः अध्यक्षः कः आसीत् ? ○
 - (क) नागार्जुनः
 - (ख) स्थिरमतिः
 - (ग) मैत्रकः
 - (घ) गुणमतिः

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तराणि प्रदत्त ।

- (1) प्राचीनकालात् वलभी कस्य केन्द्रमासीत् ?
- (2) वेदाङ्गानि कति सन्ति ?
- (3) श्रीमल्लवादी सूरिः कः आसीत् ?
- (4) भगवतः महावीरस्य जन्म कदा अभवत् ?
- (5) जैनसाधूनां समितौ कस्य लेखनस्य प्रस्तावः अभवत् ?

3. रेखाङ्कितपदानां स्थाने प्रकोष्ठान् उचितं पदं चित्वा प्रश्नवाक्यं रचयत ।

- (कुत्र, केन, कः, कदा, केषाम्, कस्य)
- (1) ऋग्वेदस्य भाष्यकारः स्कन्दस्वामी आसीत् ।
 - (2) महावीरस्य उपदेशः आगमनाम्ना प्रसिद्धः वर्तते ।
 - (3) जैनसाधूनां समितिः मिलिता ।
 - (4) नवम्यां शताब्द्यां वलभीनगरस्य विनाशः अभवत् ।
 - (5) लेखबद्धः उपदेशः वलभीवाचना इति नाम्ना प्रसिद्धः जातः ।

4. वचनानुसारं शब्दरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत ।

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(1) आगमम्
(2) जनपदे
(3)	केन्द्रेषु

5. 'स्म'-પ્રયોગં કુરુત ।

- (1) છાત્રાઃ યથારુચિ અપઠન્ ।
- (2) સ્કન્દસ્વામી અત્રૈવ અવસત્ ।
- (3) રાજા ભૂમિમ્ અયચ્છત્ ।

6. રેખાઙ્કિતાનાં પદાનાં સમાસપ્રકારં લિખત ।

- (1) વાદસભાયાં શાસ્ત્રાર્થં ભવતિ સ્મ ।
- (2) સ્થિરમતિગુણમતી બૌદ્ધાચાર્યૌ આસ્તામ્ ।
- (3) અત્ર પ્રવેશપરીક્ષા ભવતિ સ્મ ।

7. પ્રદત્તાનિ પદાનિ પ્રયુજ્ય સંસ્કૃતવાક્યાનિ રચયત ।

- (1) વલભી મૈત્રકોની રાજધાની હતી.
વલભી મૈત્રક રાજધાની અસ્
- (2) સુદૂર દેશથી લોકો ભણવા માટે આવતા હતા.
સુદૂર દેશ જન અધ્યયન આ + ગમ્
- (3) નાગાર્જુન પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન હતા.
નાગાર્જુન પ્રસિદ્ધ પંડિત અસ્
- (4) વેદો ચાર છે.
વેદ ચતુર્ અસ્
- (5) વલભીનો વિનાશ થયો.
વલભી વિનાશ ભૂ (ભવ્)

8. માતૃભાષયા ઉત્તરાણિ લિખત ।

- (1) વલભીમાં કઈ અઢાર વિદ્યાઓનું પઠન-પાઠન થતું હતું ?
- (2) વેદો અને ઉપવેદો કેટલા છે ?
- (3) મૈત્રક શાસન દરમિયાન અધ્યયનની વ્યવસ્થા કેવા પ્રકારની હતી ?
- (4) વલભીમાં કયા-કયા આચાર્યો થઈ ગયા ?

પ્રવૃત્તિઓ

- વિશ્વવિદ્યાલયની મુલાકાત લો.
- અન્ય પ્રાચીન વિશ્વવિદ્યાલયો વિશેની માહિતી તથા ચિત્રો એકત્ર કરો.
- ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ જેવા ગ્રંથો શિક્ષકની મદદથી મેળવો અને તેમનું અવલોકન કરો.
- સ્મવાળાં અને સ્મ વગરનાં વાક્યોનો ચાર્ટ બનાવો.
- જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મના સ્થાપકો વિશે જાણકારી મેળવો.